

AGRESIJA NA BiH – NEGACIJA ZAVNOBiH-a

Bećir Macić

ABSTRAKT. U radu “Agresija na BiH – negacija ZAVNOBiH-a” se kroz više aspekata sagledava u kojoj mjeri je agresija na BiH, u periodu 1991-1995., doprinijela destrukciji odluka i duha ZAVNOBiH-a. Ovo polazno stanovište je testirano na pojavi velikodržavnih projekata, krizi jugoslovenskog društva u kontekstu opšte svjetske krize socijalizma, stvaranju nacionalnih država na tlu bivše Jugoslavije, pojavnim oblicima nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija, te pojavi neofašizma. Posebno su negirane odredbe Rezolucije ZAVNOBiH-a od 26. novembra 1943. i Deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine, od 1. jula 1944. S tim u vezi, naročito je u koincidenciju dovedena agresija i negiranje odluka pomenutih dokumenata da narodi BiH ne žele više povratak starog stanja, ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata BiH, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina; sloboda vjeroispovjesti, savjesti, zбора, dogovora, udruživanja i štampe, i dr.

Agresija je značila i negaciju svih tekovina ZAVNOBiH-a, koje su se manifestovale u multietničnosti, multikonfesionalnosti i multikulturalnosti. Izvršen je atak na državu BiH, ravnopravnost njenih naroda, toleranciju i suživot. Na djelu su različiti oblici zločina, kršenje ljudskih prava i sloboda, te destrukcija ustavnopravnog poretka BiH, svojevrsni urbicid i stvaranje etnički čistih teritorija, sa neviđenom propagandom i populizmom.

1. UVOD

U svojoj hiljadugodišnjoj opstojnosti BiH je imala više datuma koji su predstavljali vododjelnicu za njenu egzistenciju. Nepodijeljeno je mišljenje da je u toj niski zlatnih datuma i Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, održano 25. i 26. novembra 1943. u bosanskom gradiću Varcar Vakufu – Mrkonjić Gradu. U njegovom temeljnom dokumentu – REZOLUCIJA ZAVNOBiH-a, od 26. novembra 1943., nalaze se odred-

be koje su imale dalekosežan značaj za BiH. Prije svega, objavljena je državnost BiH, čime će se “otvoriti put našim narodnostima da uredi svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima”.

U tom kontekstu u Rezoluciji (tačka 2), se ističe da “narodi Bosne i Hercegovine ne žele više povratak starog stanja koje je i dovelo do naše nesreće... Razdor i mržnju među našim narodima nosili su tuđinu u našu zemlju...”

Rezolucija je podstrek da “narodi BiH stvaraju, u zajednici sa ostalim narodima Jugoslavije, novu demokratsku federativnu Jugoslaviju slobodnih i ravnopravnih naroda, u kojoj će biti zajamčena puna ravnopravnost svim njenim narodima”. Posebno je akcentirao da ovo političko predstavništvo bude mjesto gdje će “biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”.

Drugi dokument ZAVNOBiH-a – *Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine* zajamčuje prava građana, koja su na nivou današnjih evropskih standarda. To su, prevashodno, ravnopravnost naroda, sloboda vjeroispovijesti i savjesti, kao i ravnopravnost svih vjeroispovijesti, sloboda zbora, dogovora, udruživanja i štampe, lična i imovinska sigurnost građana, kao i sloboda privatne inicijative u privrednom životu.

Agresija na nezavisnu, suverenu, međunarodno priznatu državu, u razdoblju 1991-1995., od strane SRJ, a kasnije i Hrvatske, predstavljala je negaciju ZAVNOBiH-a i svih njegovih tekovina, koje su se afirmisale u dosadašnjoj primjeni njegovih dokumenata.

2. VELIKODRŽAVNI PROJEKTI

Velikodržavni projekti sadrže težnje za teritorijalnim objedinjavanjem grupa, nacija, država ili dijelova država u jednu državu, bez obzira gdje one egzistiraju.

U ovom radu će se prezentirati istorijska i aktuelna dimenzija velikodržavnih projekata, njihova geneza i mjesto Bosne i Hercegovine u tim projektima.

a) Velikosrpski državni projekat

Začetak velikosrpske državne koncepcije može se pratiti u sklopu nacionalno-političkog razvitka Srbije od XIX stoljeća. U tom kontekstu javljaju se zagovornici potrebe prodora u zemlje izvan pašaluka u kojima žive Srbi, pod izgovorom njihovog oslobođenja od Turaka. Naime, “već se tada u biti začinje velikosrpska ideja, koja vremenom postaje osnovom cjelokupnog srpskog spoljnopolitičkog i nacionalnog programa” (boldirao B.M.).¹

Iskazana je nakana koja će biti stalno prisutna u velikosrpskoj koncepciji, za zaštitu Srba u područjima van Srbije. To se nastoji realizovati kroz prisajedinjenje

¹ I. Dautbašić, UVODNA RIJEČ na savjetovanju “Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.”, Zbornik radova “GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992.”, “Pravna misao”, Sarajevo, maj-avgust, 1992., str. 9.

tih teritorija Srbiji putem povreda međunarodnog prava. Balkanske zemlje naseljene su brojnim nacionalnim manjinama, čije primjereno rješavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda zahtijeva demokratski pristup.²

Čvornu tačku velikosrpske koncepcije predstavljao je dokument pod nazivom “Načertanije”, programski nacrt srpske spoljne politike, čiji je autor Ilija Garašanin (1812-1874.), ministar vanjskih poslova Srbije.³ Smisao “Načertanija” je da Srbija postane centar borbe za rušenje Turske i Austrije, što će se iskoristiti za njeno proširenje na susjedne teritorije, u cilju stvaranja velike države pod vođstvom srpske dinastije. U “Načertaniju” je isticano da je Srbija “toliko mala da u tom stanju ostati ne sme”.⁴ Autor “Načertanija” Ilija Garašanin 1867. predlaže biskupu Štrossmayeru, vođi Narodne stranke u Hrvatskoj, “plan oslobođenja hrišćana od turskog jarma i stvaranje uslova za sjedinjenje sviju jugoslovenskih plemena u jednu saveznu državu, kojoj bi se ipak na čelu na osnovu svojih zasluga postavila Srbija”. U tekstu se iskazuje bitna osobenost velikosrpskog koncepta – stalno pozivanje na zasluge Srbije, koje treba da dadnu legitimnost njenom vođstvu u oslobodilačkim akcijama naroda na južnoslovenskom tlu.

O ciljevima “Načertanija” i ličnosti Ilije Garašanina ilustrativno piše Aleksa Đilas u djelu “Osporavana zemlja”,⁵ označavajući ga kao “konzervativnog političara bizmarkovskih ambicija”.⁶

Po ovom autoru, smisao Garašaninovog djela je da “Srbija kao država treba da stekne punu nezavisnost, a potom treba da se širi. On ne pokazuje mnogo razumijevanja za posebnost i tradiciju ni Srba van Srbije, ni ostalih Južnih Slovena”.⁷

Kroz “Načertanije” Garašanin se iskazuje kao “upadljivo konzervativan državnik, uvjeren da su hijerarhija i poredak, a ne sloboda štampe i političke partije, potrebni jednoj nepismenoj balkanskoj zemlji”.⁸ Ovim svojim djelom Garašanin će “određujuće uticati na politiku srpskih političkih partija u Jugoslaviji između dva rata”, “njegovu izjednačavanje interesa svih Južnih Slovena s interesima srpske države, kao i njegova ideja srpskog i južnoslovenskog ujedinjenja, kao tout

² Za potvrdu navedene teze može se navesti Albanija (nacionalne manjine Grci, Makedonci, Crnogorci, Vlasi, Romi), Bugarska (Turci, Romi, Makedonci, Jermeni, Rusi, Grci), Grčka (Makedonci i Turci), Rumunija (Mađari i Nijemci), Turska (Grci). Takođe, bivša Jugoslavija imala je vrlo raznolik sastav nacionalnih manjina, od čega su najbrojniji: Albanci, Bugari, Česi, Italijani...

³ U izradi ovog dokumenta pomagale su poljske izbjeglice Adam Čartoriski i njegov češki saradnik František Zah.

⁴ Navedeno prema: D. Janković, SRBIJA I STVARANJE JUGOSLAVIJE, Zbornik radova: Politički život Jugoslavije 1914.-1945., sveska III programa Radio Beograda, Beograd, 1973., str. 51.

⁵ A. Đilas, OSPORAVANA ZEMLJA, Književne novine, Beograd, 1990.

⁶ Isto, str. 54.

⁷ Isto.

⁸ Isto, str. 55.

court proširenje srpske države biće bez malo opšteprihvaćeno u Srbiji”.⁹ Drugim riječima “od Garašaninova vremena, ratoborni i agresivni nacionalizam postao je konstantom cjelokupne srpske politike na jugoslovenskim, pa i širim balkanskim prostorima”.¹⁰

Druga polovina XIX vijeka karakteristična je po tome što je “nacionalna politika vladajućih faktora Srbije bila usmjerena na proširenje države susjednim krajevima pod rastrojenom i oslabelom turskom vlašću, najpre srpskim, to jest krajevima u kojima su Srbi činili većinu stanovništva, a potom i drugim susednim oblastima s etnički izmešanim ili i nesrpskim stanovništvom”.¹¹

Takvo stanovište, zastupljeno je u punoj mjeri i u programima tadašnjih političkih stranaka i vlada u Srbiji.

Radikalna stranka, zalaže se za “kulturno potpomaganje raskomadanih i neslobodnih delova srpstva, za savez balkanskih država,...”.¹² Naravno, pri tome se ponovo i na Balkan projiciraju sve osobenosti velikodržavnog koncepta iskazanog kroz vodstvo Srba u realizaciji tog koncepta.

U kreiranju spoljne politike Srbije najveći udio imala je Staroradikalna stranka na čijem čelu je bio Nikola Pašić. Suština te politike je bila u orijentaciji “najpre i najviše prema jugu, postavljajući kao cilj proširenje granica Kraljevine Srbije Starom Srbijom (oblast od južne granice do Šar planine, tj. današnje oblasti Sandžak i Kosovo) i Makedonijom”.¹³

U osmišljavanju velikosrpske koncepcije neophodno je navesti program tajnog udruženja “Ujedinjenje ili smrt”, poznatije kao “Crna ruka”,¹⁴ koje traži “Ujedinjenje Srpstva, tačnije: prisajedinjenje Srbiji gotovo svih jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske”.¹⁵

U slijedu praćenja geneze velikosrpske koncepcije, Balkanski ratovi imaju značajno mjesto. Srbija je, zajedno sa Bugarskom, Grčkom i Crnom Gorom, kroz ratove protiv Osmanlija vršila preraspodjelu teritorija na Balkanu. Sa rezultatima Prvog balkanskog rata (1912) nisu bile zadovoljne balkanske zemlje, jer nisu uspjele prema svojim planovima proširiti teritorije na račun drugih, prije svega na makedonska i albanska područja. Zbog toga će uslijediti Drugi balkanski rat, koji je donio novu podjelu balkanskih teritorija, priključujući ih pojedinim nacionalnim državama.

⁹ Isto.

¹⁰ I. Dautbašić, nav. dj., str. 9.

¹¹ D. Janković, nav. dj., 51.

¹² Isto.

¹³ Isto, str. 52.

¹⁴ Udruženje su osnovali 1911. godine oficiri-zavjerenici, iz majskog prevrata 1903.

¹⁵ D. Janković, nav. dj., str. 53.

Nakon Balkanskih ratova, u velikosrpsku koncepciju uvodi se novi momenat – stvaranje zajedničke države naroda koji žive na južnoslovenskim područjima. Da li je novostvorena zajednička država bila “Velika Srbija”, pod imenom Jugoslavija, prisajedinjenje drugih područja Srbiji, njeno proširenje, praktična realizacija velikosrpske ideje,¹⁶ ili je “velikosrpska ideja realizovana, praktično u cijelosti tzv. ujedinjenjem, odnosno stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. Ovo ujedinjenje je ostvareno u cijelosti pod velikosrpskom hegemonijom koju su oličavali srpska monarhija.¹⁷

Već u svome začetku, jugoslovenska ideja se u pogledu unutrašnjeg uređenja iskazuje u dva smjera. Prvi polazi “od uvjerenja i interesa nacionalnog unitarizma, njegove osnovne pretpostavke da su svi Južni Sloveni jedna nacija, kojoj je potrebno jedinstveno državno ustrojstvo”,¹⁸ a drugi “od objektivnog postojanja više nacionalnih individualnosti na jugoslovenskom tlu i zahtjeva za očuvanje njihove samostalnosti i ravnopravnosti u okviru vlastitih nacionalnih država, udruženih u jednu zajedničku”.¹⁹ Iz toga proističe centralističko-unitaristički i federalistički pogled na unutrašnje uređenje buduće, zajedničke jugoslovenske države, što će biti predmet stalnih sporova i trvenja. Konsekventno tome, može se reći da su “srpske političke stranke branile uglavnom nacionalni unitarizam u skladu sa načelom: jedan narod jedna jedinstvena država”.²⁰ Istovremeno, zagovornici navedenih stavova protivili su se koncepciji “istorijskih pokrajina”, jer one, prema njihovom mišljenju, “ugrožavaju Srbe van Srbije, omogućujući majorizaciju Srba u krajevima gdje su Hrvati činili većinu”.²¹ U tom razdoblju javlja se i termin “srpska zemlja”, što će dati bitno obilježje velikosrpskoj koncepciji sve do današnjih dana.

Već oko samog imena zajedničke države moglo se primijetiti da se pokušava nametnuti velikodržavna ideja. Između dva oprečna imena nove države, Velika Srbija ili Jugoslavija, došlo je do kompromisnog naziva buduće države: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca” (boldirao B.M.).²²

¹⁶ Postoji obilje literature na temu stvaranja jugoslovenske države 1918.

¹⁷ I. Dautbašić, nav. dj., str. 9.

¹⁸ B. Petranović i M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM – IDEJE I STVARNOST, Tematska zbirka dokumenata, prvi tom, 1914.-1943., Prosveta, Beograd, 1987., str. 24.

¹⁹ Isto, str. 24.

²⁰ Isto, str. 11.

²¹ Isto.

²² M. Imamović, PRISTUP ISTORIJI STVARANJA JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918. GODINE, Pregled, godina LXVI, br. 1, Sarajevo, januara 1976., str. 27.

U izgradnji koncepta zajedničke države, odnosi između Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora²³ bili su složeni. Srpska strana je nastojala da nametne hegemonizam, u smislu da zastupa sve južnoslovenske zemlje, a da Jugoslovenski odbor liši prerogativa ravnopravnog subjekta, svodeći ga na puko propagandno tijelo za ujedinjenje. Naravno, Jugoslovenski odbor je tražio daleko ozbiljniju ulogu – predstavljanje svih južnoslovenskih zemalja iz sastava Austro-Ugarske. U pogledu drugog pitanja, srpski hegemonizam je bio još ozbiljnije izražen. Predsjednik Srpske vlade Nikola Pašić, zagovarao je buduću zajedničku državu, kao proširenu Srbiju, odnosno Veliku Srbiju. Druga strana, koju je predstavljao Jugoslovenski odbor, zagovarala je državu kao demokratsku zajednicu ravnopravnih Srba, Hrvata i Slovenaca.

Sa Krfskom deklaracijom (1917) učinjen je korak naprijed (utvrđen je cilj stvaranja slobodne i samostalne države jugoslovenskih naroda), ali kao ravnopravni narodi su smatrani Srbi, Hrvati i Slovenci, čija imena su ušla i u naziv buduće zajedničke države – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Finalni dio stvaranja prve Jugoslavije (Pregovori u Ženevi od 6. do 9. novembra 1918.) rezultirali su usvajanjem sporazuma, koji je predviđao da se bar u početku ujedinjenje izvrši na konfederalnom principu. Na taj način, “Ženevskim sporazumom, bar za izvjesno vrijeme, želio se otkloniti velikosrpski koncept ujedinjenja, u nadi da će se kasnije u Ustavotvornoj skupštini naći za njih povoljnije rješenje”.²⁴ Međutim, ostvaren je unitaristički koncept ujedinjenja, čime je propao svaki pokušaj da se ono ostvari na ravnopravnoj osnovi.

Koncept “homogene” Srbije je najeklatantniji primjer velikosrpske koncepcije. Ideja o “velikoj” ili “homogenoj” Srbiji podrazumijevala je stvaranje nacionalne i vjerski čiste cjeline, “očišćene” od nesrpskih naroda i nacionalnih manjina”.²⁵ U vezi sa tim, posebno su karakteristični dokumenti: Pismo Stevana Moljevića Dragiši Vasiću te Instrukcija Draže Mihailovića (1893-1946) majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću.²⁶

Moljevićev koncept sadrži odredbe o stvaranju “homogene” Srbije, “koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive”.²⁷ Uz to ide i “prese-ljavanje i izmjena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja...” U vezi sa tim moljević navodi:

²³ JUGOSLOVENSKI ODBOR je osnovan novembra 1914. u Firenci, a formalno konstituisan 1. maja 1915. u Parizu. Sjedište mu je bilo u Londonu, a predsjednik dr. Ante Trumbić.

²⁴ M. Imamović, nav. dj., str. 31.

²⁵ B. Petranović, ISTORIJA JUGOSLAVIJE 1918-1988., druga knjiga (Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945), Nolit, Beograd, 1990., str. 54.

²⁶ Navedeni dokumenti su objavljeni u djelu: B. Petranović-M. Zečević, JUGOSLOVENSKI FEDERALIZAM – IDEJE I STVARNOST, knjiga 1, isto..., str. 675-680.

²⁷ Isto, str. 675.

“a) zaposesti na karti označenu teritoriju;

b) očistiti je pre nego li se iko pribere...

... Krivci bi imali da budu na mestu kažnjavani, a ostalima bi valjalo otvoriti put – Hrvatima u Hrvatsku, a muslimanima u Tursku (ili Albaniju). ... Organizaciju za unutrašnje čišćenje, valjalo bi odmah pripremiti, a moglo bi se, jer u Srbiji ima mnogo izbjeglica iz svih srpskih krajeva...” (boldirao B.M.)²⁸

Sam pojam “unutrašnjeg čišćenja”²⁹ zemlje od nesrpskih naroda nosi u sebi primjenu sile.

Velikosrpska koncepcija će doći do izraza i u dokumentu “Instrukcija Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću” od 20. decembra 1941.

U tom dokumentu, u formi naređenja stoji:

“2) Stvoriti Veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije-Crne Gore-Bosne i Hercegovine-Srema-Banata i Bačke...

4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata...

5) Stvoriti neposredne zajedničke granice... čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog živilja i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog živilja.

8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata, izvršiti naseljavanje Crnogorcima...” (boldirao B.M.)³⁰

Koncepcija tog velikodržavnog koncepta pretpostavlja primjenu nasilnih metoda prema čitavim narodima i nacionalnim manjinama.

Velikosrpski koncept se iskazao i u Memorandumu SANU, koji je izbio u javnost 1986.³¹

Na Četnaestom kongresu (20-22. januar 1990.) razbijen je SKJ kao jedan od integrativnih činilaca Federacije. Uslijedilo je ukidanje autonomije Kosovu i Vojvodini, pri čemu su formalno zadržani njihovi glasovi u Predsjedništvu, kako bi se lakše manipuliralo sa ovim organom. Upravo na osnovu toga, biće inscenirana kriza Predsjedništva i paraliziranje njegovog rada sa tzv. remi pozicijom, da bi nepotpuno, krmje Predsjedništvo SFRJ nastavilo neustavan rad. Uslijedila je agresija na Sloveniju,³² potom Hrvatsku, a zatim na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu. U rješavanju jugoslovenskog pitanja i preobrazbe Druge Jugoslavije, srpski hegemonizam nije prihvatio nikakvu demokratsku opciju.

²⁸ Isto, str. 680.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto, str. 679.

³¹ Šire o ovome: M. Kreso, FAŠISTIČKI KORIJENI I GENOCIDNI KARAKTER AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU, Zbornik radova: GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992., isto, str. 210–218.

³² Sukob u Sloveniji je veoma kratko trajao (od 27. juna do 8. jula 1991.), jer Slovenija očigledno nije ulazila u okvire velikodržavnog srpskog projekta.

b) Velikohrvatski državni projekat

I velikohrvatski državni koncept se može pratiti na odnosu prema Bosni i Hercegovini. U suštini i ovog velikodržavnog projekta težnji ka pripajanju “izložena je redovito Bosna i Hercegovina. što je, također, prirodno, s obzirom na nacionalnu struktuiranost njene populacije ... prirodno-geografski i geostrategijski položaj ove republike itd”.³³ Ključni momenti u svemu tome su Sporazum Cvetković-Maček o podjeli BiH i kvislinška tvorevina Pavelićeva Nezavisna država Hrvatska (NDH).

Sporazum Cvetković-Maček, sklopljen 26. avgusta 1939., pokazao je da su nosioci velikodržavnih koncepata spremni na razne dogovore i kompromise.³⁴ Ovaj “sporazum nije uspostavio federalizam u Jugoslaviji, samo je stvorio autonomnu hrvatsku jedinicu ... Ovo je bio pokušaj rješavanja hrvatskog problema, uz prenebrežavanje postojanja drugih nacionalnih problema u Jugoslaviji”.³⁵

Banovina Hrvatska je uspostavljena tako što je u nju uključeno 13 srezova Bosne i Hercegovine, čime je razorena cjelovitost BiH i poništen njen povjesni, povjesno-civilizacijski i nacionalni identitet, pri čemu je ignorisano postojanje bosanskih Muslimana.³⁶ Osnovni aspekt i gorući problem – nacionalno pitanje, nije rješavano, “danju bi se rješavalo, noću rušilo”.³⁷

Velikodržavna hrvatska ideja, posebno u odnosu prema Bosni i Hercegovini, se može posmatrati naročito prilikom formiranja Nezavisne Države Hrvatske, proglašene 10. aprila 1941.,zadovoljavajući velikohrvatske pretenzije, u NDH je ušla i Bosna i Hercegovina. U novije vrijeme istorija se ponavlja u pogledu odnosa velikohrvatske ideje prema Bosni i Hercegovine.

Pomenute ideje na tlu Bosne i Hercegovine nastoje se realizovati putem paradržavne zajednice “Herceg – Bosna” (država u državi), koja je trebala da se inkorporira u svoju maticu – Hrvatsku. Paradržavne zajednice Republika Srpska i “Herceg – Bosna”, su putevi realizacije velikodržavnih projekata na području Bosne i Hercegovine. Velikodržavni koncepti su u Bosni i Hercegovini posebno prepoznatljivi u odnosu prema njenom najbrojnijem narodu – Bošnjacima.

³³ I. M. Tomić i I. Čavlović: U ZAMCI ANTIHRVATSTVA, Oslobođenje (dnevni list), 30. avgust 1993., Sarajevo, 1993.

³⁴ A. Sućeska, ISTORIJA DRŽAVE I PRAVA NARODA JUGOSLAVIJE, Sarajevo, “Svjetlost” 1991., str. 233.

³⁵ A. Đilas, nav. dj., str. 188.

³⁶ “Konačno bilo je jasno da južnoslovenski Muslimani Bosne i Hercegovine i Sandžaka nisu tek Jugosloveni muslimanske vere, i da oni teže nekom obliku samouprave. Sporazum Cvetković-Maček ne samo da ništa od toga nije rešio, već nije ni pokušao da reši”. A. Đilas, nav. dj., str. 189.

³⁷ I. Banac, NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI – PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA, Globus, Zagreb, 1982., str. 34.

Velikodržavni hrvatski koncept iskazivao je prema Bosni i Hercegovini cilj da se pripoje dijelovi Bosne i Hercegovine ili cijela zemlja u sastav Hrvatske države, koja bi trebalo da bude etnički čista,³⁸ zajednica ljudi po krvi, jeziku, vjeri i tradiciji.

c) Velikodržavni projekat Crne Gore

U literaturi je ovaj aspekt veoma malo ili nikako obrađen, ostajući neopravdano u sjenci ostalih velikodržavnih projekata koji su se pokušavali realizovati na bosanskohercegovačkom tlu. Takav pristup nema nikakvog opravdanja, jer se velikodržavne tendencije Crne Gore prema Bosni i Hercegovini mogu pratiti od začetka ove države do današnjeg dana.³⁹ Bitne karakteristike tog projekta mogu se iskazati u nekoliko osobenosti. Kao po pravilu, ratovi su uvijek vođeni zajedno sa Srbijom, što se može zorno vidjeti i u agresiji na RBiH 1991-1995., koja se s pravom naziva – srpsko-crnogorska agresija. U pozadini svih crnogorskih agresija je osvajanje tuđe teritorije, a zatim poznati procesi: etničko čišćenje, pljačka, ubijanje civilnog stanovništva, rušenje raznovrsnih objekata i drugi oblici kršenja međunarodnog prava.⁴⁰

Velikodržavni crnogorski projekat ima svoj kontinuitet,⁴¹ stalno je osmišljavan i podstican od određenih snaga.⁴² Svakako da se počeci ove pojave vežu za poznatu “istragu poturica”, koja je usmjerena na fizičko i duhovno istrebljenje svih pripadnika islamske vjere, posebno kroz vraćanje u pravoslavnu, pradjedovsku vjeru. Onaj ko nije to prihvatio bio je fizički istrijebljen ili bi morao da bježi u druge krajeve, ostavljajući svoje domove i svu imovinu. Nakon istrebljenja, odnosno “istrage”, u više mjesta (Grahovo, Gacko, Nikšić, Spuž, Plav, Gusinje), izvršeni su napadi na Bošnjake, što je rezultiralo njihovim velikim pokoljem u Gusinju (oko 300), te nešto ranije njihovim istrebljenjem u mjestu Kučima (oko 500).⁴³ Neki od

³⁸ “Muslimani bi mogli da zadrže svoju vjeru, ali ne i nacionalni identitet, jer su, po toj koncepciji, integralni dio hrvatskog naroda”, ističe se kao osobenost velikohrvatskog koncepta. (N. Duraković, KONTROVERZE O NACIONALNOM I NACIONALISTIČKOM, Centar za idejni rad SSO BiH, Sarajevo, 1987.).

³⁹ “Sasvim pouzdano se može reći da se 90 posto svih ratova koje je Bosna vodila u doba svoje srednjovjekovne nezavisnosti odnosi na Srbiju i Crnu Goru”. (E. Imamović, OD DUKLJANA DO ČETNIKA, Oslobođenje (dnevni list), 16. maja 1993., Sarajevo, str. 7.).

⁴⁰ “Njihova karakteristika je i ta što ih u akcijama ne vodi razum nego instinkt” (E. Imamović, nav. dj., str. 7.).

⁴¹ Šire o ovome: M. Memić, AGRESIVNE PRETENZIJE CRNE GORE PREMA BOSNI I HERCEGOVINI I NJENA GENOCIDNA PONAŠANJA PREMA MUSLIMANIMA, Zbornik radova: GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992., isto, 93.

⁴² Geneza genocida Crne Gore nad Muslimanima je dosta pregledno izložena u navedenom radu istoričara M. Memića, čiji su podaci korišteni.

⁴³ Isto, str. 95.

međunarodnih događaja išli su naruku teritorijalnim osvajanjima Crne Gore. Berlinski kongres, održan 1878., dodijelio je Crnoj Gori nove krajeve, tako da se time njena teritorija dvostruko uvećala. Naime, pored Nikšića i Bara radi se, o Podgorici, Žabljaku, Spužu, Zetskoj ravnici, Kolašinu, Plavu i Gusinju, odnosno Ulcinju umjesto Plava i Gusinja, koji su oružanom borbom spriječili odluke Berlinskog kongresa. U pomenutim mjestima Bošnjaci i Albanci su bili u apsolutnoj većini, čak do 82,5%, dok su Crnogorci činili tek 17,5% stanovništva.

Ovi i neki kasniji događaji doprinijeli su da se “nekadašnja Montanja Negra sa četiri nahije i oko 3.200 domaćinstava, koja nekada bijaše manja od Bihorskog kadiluka ... bez ijednog gradskog naselja, počela najprije proširivati pripajanjem Brda, a zatim otimanjem gradova i ravnica u kojima je pretežno živjelo muslimansko stanovništvo, vršeći pri tome najteže genocide...”.⁴⁴ Sve to je inspirisano “Gramatom” Petra Velikog⁴⁵.

3. KRIZA JUGOSLAVENSKOG DRUŠTVA U KONTEKSTU OPŠTE SVJETSKE KRIZE SOCIJALIZMA

Jugoslavenska država označena kao druga Jugoslavija, čija egzistencija se može pratiti nakon završetka Drugog svjetskog rata zasnivala se na socijalizmu, što je značajno za elaboraciju njegove krize. Naime, svi generatori sveopšte krize socijalizma u svjetskim razmjerama, prisutni su na svoj način i u nutrini jugoslavenskog društva. Dva osnovna stuba totalitarnog obilježja socijalizma – jednopartijski sistem i svojinski monopol nalazili su se u temelju ovog društva. Istina, jugoslavensko društvo je nastojalo sa određenim inovacijama da odrazi svoj specifičan put u razvoju socijalizma, što ne mijenja suštinu iznesene konstatacije o socijalističkim društvima. To se prevashodno odražavalo u inaugurisanju samoupravljanja, označenog kao “revolucionarni proces društvenog preobražaja”, “oblik takvih proizvodnih odnosa u kojem radni čovjek dobija mogućnost neposrednog upravljanja i odlučujućeg uticaja na sredstva, uslove i plodove svog rada, od ekonomske politike u preduzeću do društvenog plana”.⁴⁶

U sferi svojinskih odnosa, gdje je vladao totalni monopol, uspostavljena je neprikosnovenost društvene svojine. Bez svojinskog titulara, kao ničija i svačija,

⁴⁴ Isto, str. 99.

⁴⁵ “Gramata” je poslanica Petra Velikog, donesena na opšteplemenskom zboru krajem juna i početkom jula 1711., a pročitana pod Lovćenom od strane ruskih izaslanika i crnogorsko-primorskog vladike.

⁴⁶ E. Kardelj, SISTEM SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLAVIJI, uvodne studije u zbirci dokumenta Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950-1976., Privredna štampa, Beograd, 1977., str. 9.

društvena svojina je trebalo ustavno da bude “osnova vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i društvenoj reprodukciji u cjelini...”⁴⁷

Takođe, u normativnoj sferi slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina, označeni su kao “nerazdvojni dio i izraz socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa u kojima se čovjek oslobađa svake eksploatacije i samovolje...”⁴⁸ U društvenom realitetu objektivno nisu postojali nikakvi uslovi za ozbiljenje tavih intencija imajući u vidu jednpartijski sistem i svojinski monopol.

Na takvim premisama izrasla je socijalistička demokratija, kao “specifičan oblik društvenih i političkih odnosa, ogromno proširuje i mora sve više proširivati, na svim poljima društvenog života, stvarni demokratizam za radne ljude”⁴⁹

U jugoslavenskom društvu nastojala se konstituisati tzv. nepartijska struktura, opet nešto specifično u odnosu na ostale sisteme, “najzad pronađeni obrazac” za rješavanje brojnih upita istorije. Po takvoj koncepciji, partija treba da je “sve manje faktor vlasti, a sve više postaje faktor formiranja i razvijanja socijalističke svijesti radnih masa, koje neposredno učestvuju u vlasti...”⁵⁰ Međutim, praksa će pokazati da se radilo o pukom preimenovanju partije u savez, a u stvarnom životu ispoljeni su sve odlike jednpartijskog sistema – komandujuća pozicija i monopol u svim sferama društvenog života, transmisionizam u odnosu prema drugim subjektima sistema i na koncu partija je postala jedan od generatora krize.

Nacionalni odnosi u jugoslavenskom društvu su se zasnivali na svojevrsnoj nivelaciji koja nije dozvoljavala izražavanje nacionalnih posebnosti. A, ispod te ideološke koprene, radio je virus nacionalizma; njegova latentnost je stalno bila prisutna. Upravo je svom žestinom buknuo, kada su mu i najmanji prostori bili slobodni.

Međutim, ne može se reći da jugoslavensko društvo nije vršilo raznorazne dogradnje, reorganizacije i transformacije koje, istina, nikada nisu imali obilježja radikalnog zaokreta (vršeno je 67 reformi). Sve je, naime, ostajalo u okviru istog koncepta bez iskoraka u politički i svojinski pluralizam. Između ostalog, ustav je tri puta mijenjan,⁵¹ donošeni historijski zakoni, održavani kongresi i historijske sjednice komunista, kongresi samoupravljača⁵² itd., koji su svojim odlukama tre-

⁴⁷ USTAV SOCIJALISTIČKE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE, stručno objašnjenje, Institut za društvena pitanja, Beograd, 1975., str. 9.

⁴⁸ Isto..., str. 22.

⁴⁹ PROGRAM SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, NIŠRO “Oslobodenje” Sarajevo, 1981., str. 119.

⁵⁰ Isto, str. 170.

⁵¹ Prvi Ustav FNRJ proglašen je 31. januara 1946., drugi 7. aprila 1963., treći 30/31. januara i 21. februara 1974. godine.

⁵² Između ostalog: OSNOVNI ZAKON O UPRAVLJANJU DRŽAVNIM PRIVREDNIM PREDUZEĆIMA I VIŠIM PRIVREDNIM UDRUŽENJIMA OD STRANE RADNIH KOLEKTIVA 1950; USTAVNI ZAKON OD 13. JANUARA 1953., KONGRES RADNIČKIH

bali da predstavljaju podsticaj, kamen međaš i putokaz za nove zamahe u razvoju samoupravljanja.

Međutim, pored svega toga, kriza je nagrizzala tkivo jugoslavenskog društva od prvih dana njegovog egzistiranja, što se moglo dijelom prikrivati i samim tim pripremati za teže lomove u strukturi društva. Polazeći od prirode ovog rada, ukazaće se na neke ključne krizne momente druge Jugoslavije, koju kriza prati od njenih začetaka. Nakon Drugog svjetskog rata uspostavlja se državni socijalizam, sa neograničenom vlašću države i vladajuće komunističke partije. Razlozi za inaugurisanje takvog, u biti autoritativnog modela, pravdali su se međunarodnim položajem Jugoslavije, unutrašnjim političkim odnosima i ekonomskim prilikama. Poslijeratni elan omogućio je da se postignu neki uspjesi na planu izgradnje zemlje.⁵³

Međutim, revolucionarna euforija se brzo gasila, “revolucionarni etatizam ima ogromnu inicijalnu moć, moć da pokrene ogromne energije miliona ljudi, ali etatizam nije u stanju da za dugo osigura optimalan razvoj proizvodnih snaga”.⁵⁴

Na takvoj osnovi državnog socijalizma izgrađen je totalitarni centralistički sistem, baziran na strogoj hijerarhiji, uz mamutsku federalnu državu.

Samoupravljanje je zamišljeno kao nova faza u razvoju Jugoslavije i poticaj za prevazilaženje negativnih relikata, izazvanih centralističkim sistemom. Međutim, iza te fasade nastavljaju da egzistiraju slabosti iz prethodnog perioda, posebno u ekonomskoj sferi. Ključna tačka – odnos prema objektivnim ekonomskim zakonitostima, njihovom djelovanju i prisili i dalje se zasnivaju na voluntarizmu moćnog birokratskog aparata. Samostalnost preduzeća je bila na niskom nivou, a akumulacija je bila i dalje u rukama države.

Mišljenja drugačija od oficijelnih, odnosno partijskih, gušena su u bespoštednom obračunu sa njihovim protagonistima. Najeklatantniji primjer za to je obračun s liberalističkom tendencijom u SKJ 1954., čiji je predvodnik bio Milovan Đilas, jedan od sekretara Komunističke partije.

I pored relativno visoke stope rasta u privredi su se iskazivali brojni negativni elementi. Slijedile su reforme, od kojih je najznačajnija ona iz 1965., koje nisu dirale niti dovodile u pitanje osnovne generatore krize – partijski i svojinski monopol, te nisu ni uspjevale. Dapače, kriza se sve više produbljivala i u političkoj i u privrednoj sferi. S obzirom da je u Jugoslaviji, kao i drugim socijalističkim zemljama do perfekcije bio izrađen kult vođe, stalno se postavljalo pitanje, šta nakon smrti Tita, kakvo će biti posttitovsko razdoblje. Intenzivna i nezaustavljiva kriza

SAVJETA JUGOSLAVIJE 1957., PROGRAM SKJ 1958., PRIVREDNA REFORMA 1965., USTAVNI AMANDMANI 1971., DRUGI KONGRES SAMOUPRAVLJAČA 1971., 21. SJEDNICA PREDSJEDNIŠTVA CK SKJ 1971., i dr.

⁵³ Tako se, između ostalog, ističe, da je već 1947. fizički obim industrijske proizvodnje dostigao 121%, a 1948. 150% u usporedbi sa 1939. godinom, pri tome sredstva rada 1947. godine 241%, a 1948. 252%.

⁵⁴ D. Bilandžić, STVARANJE SAMOUPRAVNOG SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA, NOLIT, Beograd, 1972., str. 26.

jugoslavenskog društva, koja će generirati elemente za agresiju na RBiH, upravo se treba promišljati nakon definitivnog odlaska Josipa Broza Tita. Taj period, uslovno uzeto, počinje sedamdesetih godina, da bi osamdesetih pa nadalje eskalirao svom žestinom.⁵⁵

Nakon smrti liderâ jugoslavenskog društva (Josip Broz Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić i drugi), karakteristično je “izbijanje najdublje ekonomske krize, koja se manifestno izrazila početkom osamdesetih, ... iako se počela intezivno razvijati od sredine sedamdesetih godina”⁵⁶, te nemiri na Kosovu. Kada je riječ o ekonomskoj krizi, za potvrdu njene dubine navodi se da je trgovinski deficit 1979. dostigao 7.225 miliona dolara, platni deficit 3.661 milion dolara, dugovi iz 1980. – 20 milijardi dolara, a inflacija 1981. skočila je na oko 45%. Radilo se o ekonomskoj krizi, iako “su na početku krize, politička rukovodstva odbila procjene, koje su govorile da je riječ o krizi. Krizu nisu predvidjela ni politička rukovodstva, ni znanost, ni privredne strukture, ni bilo tko ‘treći’”.⁵⁷

Kao odgovor na krizu uslijedilo je donošenje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije,⁵⁸ u kojem su iznesene zamisli o izgradnji privrednog sistema na tržišnim odnosima. Takođe, na političkom terenu odvijali su se potezi koji će na svojstven način kompletirati jugoslavensku krizu. Nepunu godinu nakon Titove smrti, u rano proljeće 1981., iznenadno i eruptivno, izbili su nemiri u glavnom gradu Kosova, koji su kvalificirani u dokumentima SK kao kontrarevolucija, po obimu “masovne demonstracije”, “nemiri”, od strane nekih “pobuna”, iredentistički nemiri pod parolom “Kosovo-Republika” i sl. Događaji na Kosovu su ustvari, bili odgovor na velikosrpski hegemonizam koji se sprovodio u ovoj pokrajini, te koji se nalazio u fazi stvaranja uslova za totalnu obespravljenost Albanaca i ukidanje autonomije Kosova.

Kao na traci, slijedili su događaji u Srbiji vezani za status ove Republike u Federaciji i položaj autonomnih pokrajina, čime je otvoreno pitanje redefinisanja jugoslavenskog federalizma. Naime, “u Srbiji se počelo širiti uvjerenje da samo srpski narod nema svoje države u jugoslovenskoj federaciji”.⁵⁹ Upravo ta konstatacija je kamen temeljac za kasnije događaje, jer se radilo o osmišljavanju velikosrpskog koncepta, po kojem bi ta država trebala da obuhvati sve Srbe (“Svi Srbi u jednoj državi”), da se prekrajaju granice republika (nepriznavanje avnojevske granice) i silom osvajaju tuđe teritorije.

⁵⁵ Dio činjenica za potvrdu izloženih teza nalazi se u djelu: D. Bilandžić, JUGOSLAVIJA POSLIJE TITA (1980.-1985.), Zagreb, “Globus”, 1986.

⁵⁶ Isto, str. 9.

⁵⁷ Isto, str. 49.

⁵⁸ DUGOROČNI PROGRAM EKONOMSKE STABILIZACIJE I, II i III, NIŠRO “Oslobodenje”, Sarajevo, 1983.

⁵⁹ D. Bilandžić, nav. dj., str. 79.

Najveći kamen spoticanja predstavljalo je preuređenje federacije. Formirale su se dvije oprečne platforme, jedna koja je zagovarala veću samostalnost republika, uz demokratsko povezivanje na suštinskim, zajedničkim pitanjima, nazvana savez suverenih republika, druga, po kojoj je trebalo da ostane *status quo* u federaciji, sa centralističkim funkcijama, bez samostalnosti republika. Zagovornici ovog drugog pristupa, Srbija i Crna Gora, su nastojali da održe stare odnose, monopolske pozicije, hegemonizam u svim sferama društvenog života i obespravljenost pojedinih nacija. Potrebno je bilo da federacija zadrži one funkcije koje su neophodne da republike iskažu u punoj mjeri svoju samostalnost i odgovornost za sopstveni razvoj. U prilog tome išle su i promjene koje su se dešavale u pojedinim sferama društva, kao što su višestranački izbori, svojinski pluralizam, tržišni odnosi i sl. Takođe, u složenim federativnim državama (SSSR i ČSSR), razrješenje krize se tražilo na konceptu stvaranja zajednice nezavisnih država ili mirne disolucije. Uzaludna su bila posredovanja međunarodne zajednice da se jugoslaven-ska kriza riješi na miran, demokratski i civilizacijski način. Sve kasnije konze-kvence, pa i agresija na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu, proizlaze dijelom iz sukoba demokratske opcije razrješenja jugoslavenske krize i opcije koja se bazira na odbrani centralizma, unitarizma i hegemonizma u vrhu federacije.

To je dijelom uslovalo, uz ostalo, i proglašenje samostalnosti pojedinih republika (Slovenije, Hrvatske, a kasnije i Bosne i Hercegovine).⁶⁰

Kasniji razvoj događaja pokazao je da su pod firmom očuvanja postojeće Jugoslavije, ustvari, djelovale velikodržavne koncepcije. Kada se uvidjelo da su tokovi radikalnih preobražaja neminovni, da je to opštesvjetski trend koji se može zaustaviti samo silom, uslijedila je agresija na Hrvatsku, Sloveniju, a zatim na Bosnu i Hercegovinu. Ostvarenje takvog cilja mogli su samo realizovati kroz agresiju na nezavisne, suverene i međunarodno priznate države, koje su se konstituisale na tlu bivše Jugoslavije.

4. STVARANJE NACIONALNIH DRŽAVA NA TLU BIVŠE JUGOSLAVIJE

U konfliktima koji su se iskazivali na području bivše Jugoslavije evidentno je bilo da su prisutni elementi stvaranja samostalnih historijskih i nacionalnih država na ovome području. Najkraće rečeno, "nacionalna država je specifičan istorijski oblik političke organizacije, koja nastaje na osnovu različitih načina povezivanja i ujedinjavanja nacije i države. Primarni činilac u nastanku nacionalnih država je

⁶⁰ Slovenija i Hrvatska su svoju nezavisnost proglasile 25. juna 1991., a Bosna i Hercegovina 6. marta 1992.

proces formiranja i rađanja nacije, a kao zajednica ljudi po srodnosti jezika, kulture i etničkih osobina” (boldirao B.M.).⁶¹

U periodu konstituisanja nacija neophodan je bio državni okvir koji će omogućiti naciji dalji društveni razvitak, što nisu mogle stvoriti feudalne apsolutističke države. Očigledno je da se “posredstvom nacionalne države stvara i prinudno nameće pravni poredak i uvode druge opštevažeće norme ekonomskog i društvenog opštenja, tako da nacionalna država u to vrijeme igra progresivnu ulogu u krčenju puteva za društveni progres”.⁶²

Međutim, u svom daljem toku, nacionalna država je pokazala dosta retrogradnosti, iskazane u nasilnom stvaranju država, brutalnim agresijama, genocidu i drugim oblicima kršenja međunarodnog prava. Nacionalna emancipacija se počela identifikovati sa političkom, što su pratili zahtjevi za obrazovanjem po svaku cijenu sopstvenih, samostalnih nacionalnih država, za i u ime nacije. Nacionalna država, takođe, iskazuje u svom razvoju svojevrsnu autarhičnost, zatvorenost i negativne unutrašnje procese, koji se mogu teško pratiti sa stanovišta šire međunarodne zajednice. Radi se o diskriminatorском odnosu prema drugim nacijama, njihovoj asimilaciji i opštoj obespravljenosti na putu iskazivanja nacionalnog identiteta.

Istovremeno, uslovno rečeno, vodeća nacija u tako koncipiranoj nacionalnoj državi, nastoji da teritorijalno pripoji područja sa dijelovima te nacije, što se najčešće čini oružanom agresijom. Na taj način “nacionalna država postaje opšti simbol i nosilac nacionalnističke ekspanzije i asimilacije na teritorijalnoj osnovi”.⁶³

Ako je današnji svijet uglavnom sazdan od nacionalnih država, kakve bi onda one zaista trebale biti da bi odgovarale sadašnjem vremenu? Tačno je da “svaku nacionalnu državu konstituiše jedan osnovni i najbrojniji narod. On je prije drugih, ili više od drugih, manje brojnih naroda, konstitutivni i državotvorni narod i osnovni institucionalni činilac i učesnik državnih poslova. To ne znači, međutim, da bi time ... pripadnici drugih manje brojnih naroda kao nacionalnih manjina, bili lišeni mogućnosti učešća u državnoj institucionalnoj strukturi i državnim djelatnostima. Treba vjerovati da bi se radilo samo o kvantitetu toga učešća”.⁶⁴

Međutim, praksa pokazuje suprotna kretanja u domenu konstituisanja nacionalnih država. Ovdje se, naime, ne formira nacionalna, nego svojevrsna nacionalistička država. U doslovnom smislu, to je država-nacija, u kojoj sve počinje i završava sa nacionalnom pripadnošću, nacija je u osnovu svega, njoj se apsolutno podređuju svi ostali principi, van nje se ne može djelovati, misliti, ni postojati.

⁶¹ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 603.

⁶² Isto, str. 603.

⁶³ Isto str. 604.

⁶⁴ A. Latić, UNIJA I ETNOS U BOSNI I HERCEGOVINI, “Oslobođenje” (BH nezavisni dnevnik), Sarajevo, 15. januar 1994., str. 9.

Na području bivše Jugoslavije stvara se nacionalna država, etnički čista, sa punom dominacijom jedne nacije u svim sferama društvenog života, sa neviđenom homogenizacijom. Takva pozicija se gradi na apsolutnoj mitomaniji prošlosti. Van jedne, vodeće nacije, nalaze se njeni neprijatelji, koji je stalno ugrožavaju, nameću svoj koncept vrijednosti do asimilacije i sl. Takav generalni pristup sadržavaće sve ostale negativnosti, koje će se manifestovati u formiranju čisto etničkih nacionalnih država. To su nasilna promjena granica, tzv. humano preseeljavanje, tj. genocid, pljačkanje imovine, njeno protivzakonito i samovoljno uništavanje i prisvajanje, raseljavanje ili prisilno odnarođavanje i sl.

5. POJAVNI OBLICI NACIONALIZMA I DRUGIH RETROGRADNIH IDEOLOGIJA

Sveopštu krizu socijalizma pratile su pojave nacionalizma. Svojim totalitarizmom i monolitizmom u svim društvenim sferama, socijalizam nije mogao ni pripremiti uslove za demokratsku alternativu, koja bi pokušala da osmisli kvalitetnije nivoe ekonomskih i političkih odnosa. Na razvalinama socijalizma će zato na površinu isplivati ideologije iz prošlosti, za koje se smatralo da se više nikada neće pojaviti, te da u društvenoj strukturi nema uslova za njihovo ozbiljenje. Međutim, one su se pojavile u još agresivnijem vidu, transformisane i "obogaćene" sa elementima nove društvene zbilje, nastojeći da je modeliraju po svojim uzansama. Jugoslavensko društvo nije moglo mimoći ovu pojavu, koja se pokazala u svim svojim dimenzijama. Na nekadašnjim "tekovinama" pojaviće se sa svom svojom razornošću, prije svega, nacionalizam, a zatim i njegovi ekstremni oblici kao fašizam, odnosno neofašizam. Prema njihovom djelovanju može se vidjeti da su pomenute tendencije živjele svoj život ispod raznoraznih ideoloških koprena, da bi dočekale svoju šansu u tadašnjim tektonskim pomjeranjima na društvenoj sceni.

Može se istaći da nacionalizam i ostale retrogradne tendencije traže svoje životne sokove u sveopštoj društvenoj krizi, ekonomskoj i socijalnoj ugroženosti pojedinih dijelova društva (radnika, mladih i sl.), što se diže na nivo ugroženosti nacije. Sve to će kao vrhunac polučiti pojavu fašizma na tlu bivše Jugoslavije, koji se pojavljuje u novom liku s pravom označen kao neofašizam, što će se posebno elaborirati u ovom radu.

6. POJAVNI OBLICI NEOFAŠIZMA

Kao što je poznato, fašizam se pojavio nakon Prvog svjetskog rata u Italiji, a potom u Njemačkoj. Zemlje koje su doživjele poraz u Prvom svjetskom ratu željele su novu podjelu svijeta radi stvaranja tržišta. U tom razdoblju odvijat će se jedna od najvećih ekonomskih kriza (1929-1933.), koja će imati utjecaja na pojavu fašizma, prije svega u stvaranju socijalnog miljea na koji će se oslanjati ovaj pokret. Jer, "stvarni politički nosilac fašizma su srednji slojevi, osiromašeni sitni

obrnici, trgovci kao i deklasirani pripadnici višeg društva ili proleterijata, tzv. lumpenproleterijata”.⁶⁵ Velika ekonomska kriza je stvorila pomenute slojeve. Tadašnji vladajući krugovi u Italiji javno će pomagati pokret fašista, koji je vodio Benito Mussolini. Fašistički pokret je već u svojim začetcima pokazivao da će se u njemu koncentrisati sve reakcionarne snage, čije će opredjeljenje biti diktatorska strogo centralizovana država, u kojoj neće biti mjesta za lične, građanske slobode. U rukovođenju je primijenjen “firer-princip”, koji znači “neprikosnovenu hijerarhiju naređivanja od vrhovnog firera do firera koji stoje na čelu raznih teritorijalnih ili funkcionalnih dijelova”.⁶⁶

Uz to, firer-princip se iskazuje kao kruti i isključivi monokratski sistem, koji samostalno donosi odluke, misli za pokret i supstituira svu njegovu snagu i energiju. Sve navedene značajke ovoga principa doći će do punog izražaja u Italiji i Njemačkoj kroz ličnosti Benita Mussolinija i Adolfa Hitlera.

Fašisti su u Italiji vlast preuzeli oktobra 1922. time što su na fašističkom kongresu u Napulju odlučili da izvrše pohod na Rim, da to izvedu oružani fašistički odredi, te da se kralj prisili da Mussoliniju povjeri mandat za sastav nove vlade. Koristeći se nasiljem i ubistvima, fašisti su rušili jednu po jednu prepreku, da bi do 1925. u Italiji bila uspostavljena fašistička diktatura.

Nacionalsocijalizam ili nacizam, kao varijanta njemačkog fašizma, izrastao je iz duboke ekonomske i društvene krize. U ličnosti Adolfa Hitlera manifestovane su sve karakteristike firer-principa, koji je u svojoj knjizi “Moja borba” izložio programske ciljeve njemačkih nacista. U tom djelu, nazvanom “biblijom ljudoždera”, Hitler je nagovijestio istrebljenje čitavih naroda, proširivanjem njemačkih “životnih prostora” kroz osvajanje tuđih teritorija, te na osnovu toga inaugurisanje novog svjetskog poretka.

Polazeći od toga, nacisti su formulisali svoje osnovne ciljeve u osvajanju vlasti u Njemačkoj, revanšizam za poraz u Prvom svjetskom ratu, te dominaciju Njemačke cijelim svijetom. Kao argumentacija za navedeno, po nacistima, Nijemci su “viša rasa”, kojoj je predviđeno da vlada svijetom. Zbog toga, nekim narodima nije mjesto na planeti, pa je potrebno Jevreje iskorijeniti, a ista sudbina namijenjena je bila i Slovenima.

Takav Hitler, njegova partija i pristalice, regrutovani iz najdestruktivnijih društvenih slojeva, došli su na vlast 1933. Prethodila je poznata tehnologija terora, nasilja i prijetnji, pa i pučevi. Nastupio je period mračnjaštva, koji će svijet gurnuti u najveću katastrofu – Drugi svjetski rat. U tom šestogodišnjem ratu poginulo je preko pedeset miliona ljudi, žena i djece, a iz rata je izašlo oko 35 miliona invalida, milioni djece su ostala ratna siročad, i brojne samohrane majke.

Fašizam zahtijeva ujedinjenje svoje nacije (ujedinjenje svih Nijemaca u veliku Njemačku), poništenje međunarodnih dogovora, rasni pristup naciji (samo rasno

⁶⁵ R. Supek, SOCIOLOGIJA, Zagreb, Naprijed, 1974., str. 205.

⁶⁶ POLITIČKA ENCIKLOPEDIJA, isto, str. 282.

čiste osobe mogu biti pripadnici njemačkog naroda), osvajanje novih životnih prostora, uspostavu posebne vojske (nacionalne nacističke armije, o vlastitom trošku). Tako nešto može se realizovati samo oružanom agresijom na nezavisne, samostalne i međunarodno priznate države, što je započelo Drugim svjetskim ratom.

Socijalnu osnovu za svoju egzistenciju fašizam je i na prostorima bivše Jugoslavije našao u destruktivnim slojevima društva. Naime, socijalizam je sa svojim autoritarizmom i izolovanošću od savremenih kretanja, stvorio velike grupe (posebno mladih) besperspektivnih ljudi.

Takva masa je bila veoma pogodna za raznovrsne manipulacije kroz brojne forme angažmana, od čega su se najpogodniji pokazali mitinzi i drugi masovni skupovi. Tako bezlična masa podsticana je ka mržnji prema drugim nacijama i ka "ispravljanju" raznoraznih istorijskih nepravdi. Od toga nije trebalo mnogo da se ona povede u rat, jer je i u njemu vidjela šansu za kakvu-takvu egzistenciju, makar se ona ostvarivala i kroz pljačku tuđe imovine.

Po shvatanjima nacionalista jedan narod može biti suveren i sretan samo ukoliko je teritorijalno vezan sa svojom matičnom nacijom, van toga, on je ugrožen, obespravljen. Zaboravlja se da je ključno pitanje koliko se ostvaruju ljudska prava i slobode; sa njima položaj nacije je zadovoljavajući bez obzira na njenu razdvojenost. Međutim, i stari i novi fašizam to ne respektuje, oni zaslijepjeno žele svu naciju imati na okupu, na istoj teritoriji i u istom ataru. Takav cilj može se ostvariti samo teritorijalnim osvajanjima, aneksijama, anšlusima, odnosno oružanom agresijom.

Novi fašizam je razvio kategoriju čisti etnički prostor, na kojem nema mjesta za drugu naciju. Blagostanje se traži u životu nacije same sa sobom, na svom prostoru. Konzekventno tome, na takvom prostoru, etničkom ekskluzivitetu, može egzistirati samo jedan jezik, jedno pismo, jedna kultura, što je "normalno" za takvo geto, koje je osmišljeno i zaokruženo na nacionalnom principu.

Novi fašizam sve zasniva na nacionalnom, projicirajući ga tamo gdje mu nikada nije bilo niti će biti mjesto. U takvoj konstelaciji, pojedinac nije ništa, on nema šta da misli van kolektiva, bolje rečeno mase, potrebno je da se utopi i uklopi u sveopštu bezličnost.

Neofašizam karakteriše novi način osvajanja teritorije. Naime, teritorija je zauzeta onda kada se svi pripadnici drugih nacija protjeraju ili poubijaju, opljačkaju, poruše i popale njihovi domovi, kulturni i vjerski objekti, kao da nikada nisu bili prisutni na tom prostoru. Međunarodna pravila, koja se odnose na okupaciju ne predstavljaju ništa; sila, barbarstvo i divljaštvo je polazište i ishod. Mijenjaju se imena gradova, ulica, prepravljaju zemljišne knjige, uništava brojna dokumentacija, da bi historija krenula od nule, kao da do tada nije ništa ni postojalo. Uz to uvodi se "svoja" moneta, školski sistem, javne isprave, vrše raznorazne teritorijalne reorganizacije. Sve to čine samoproglashene države, koje nisu priznate ni od jedne institucije i međunarodne zajednice. Ukoliko takve države budu egzistirale, u vidu paradržava, međunarodna zajednica će izgubiti svaki kredibilitet, a svako

će moći po svom ličnom nahodjenju proglasiti “svoju” državu, bez obzira što je ne prizna međunarodna zajednica. Nastupiće period anarhije u kojoj će biti toliko država da će komuniciranost biti nemoguća, jer će ta isparcelisanost usporiti i onemogućiti svjetske privredne i uopšte društvene tokove. Biće dovoljno “osloboditi” nekoliko naselja, protjerati, poubijati i opljačkati drugu naciju, dati nova imena, i država je uspostavljena.

Propaganda, a posebno sredstva informisanja, nigdje nisu u tolikoj mjeri u funkciji ostvarivanja ciljeva kao kod neofašizma. U tom pogledu postoje “rezultati” i kod Hitlera i Musolinija, ali su na jugoslavenskim prostorima prosto prevaziđeni. Agresiji je prethodilo zauzimanje osnovnih informativnih punktova (posebno TV i radio releja), apsolutna kontrola medija, kadrovsko “jačanje”, odnosno otpuštanje nepodobnih, nefinansiranje državnih medija, gušenje informativnog pluralizma. U igru se uvodi do tada nepoznat termin – “humano preseljavanje”, svojevrsna trampa ljudi i teritorija, gdje čovjek postaje roba u doslovnom smislu riječi kojom trguju nacionalističke vrhuške. Naravno, čovjek je biće koje se veže za svoj zavičaj, i sve ono što mu on pruža od njegovog rođenja. Ako ne može tako, onda na scenu stupa oružana sila, koja humano preseljavanje zamjenjuje raznim oblicima zločina, pa i genocidom.

Zaključci

Na osnovu prethodnih elaboracija, a polazeći od osnovnog polazišta, mogu se izvesti sljedeći zaključci.

1. Agresija na nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1991-1995. predstavlja negaciju osnovnih dokumenata Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine: Rezolucije ZAVNOBiH-a od 26. novembra 1943. i Deklaracije o pravima građana Bosne i Hercegovine od 1. jula 1944., odnosno ciljeva i duha ovog prvog narodnog predstavništva BiH.

2. Negacija ZAVNOBiH-a je posebno došla do izražaja kroz ponovno oživljavanje velikodržavnih projekata i težnju za stvaranje čistih nacionalnih država na području ex Jugoslavije, pojavi nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija, pa i neofašizma.

3. Velikodržavni projekti su usmjereni ka teritorijalnom objedinjavanju grupa, nacija, država ili dijelova država, bez obzira gdje oni egzistiraju. Takvi projekti se mogu ostvariti nasilnim putem, negiranjem samostalnosti država, njihove suverenosti i teritorijalnog integriteta, kršenjem osnovnih ljudskih prava i izvršenjem svih oblika zločina. Na taj način ne poštuje se odredba Rezolucije ZAVNOBiH-a, po kojoj narodi BiH imaju pravo da “urede svoju zemlju onako kako to najviše odgovara volji i interesima njih samih..”

4. Nakon sveopšte krize jugoslovenskog socijalizma nije se konstituisala demokratska alternativa, koja bi omogućila da se mirnim putem grade novi pluralistički društveni odnosi. Onemogućeno je BiH, da zajedno sa drugim narodima

Jugoslavije, izabere takvo državno uređenje, koje bi na osnovama ZAVNOBiH-a dalje afirmisalo njenu multietničnost.

5. Na prostorima ex Jugoslavije stvara se, umjesto dotadašnjeg tipa nacionalne države, svojevrsna nacionalistička država, u doslovnom smislu država-nacija, s težnjom da bude etnički čista. Sve to je suprotno odredbi iz Deklaracije ZAVNO-BiH-a da BiH “nije ni srpska, ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska, i muslimanska i hrvatska (...) u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”.

6. Ranu postsocijalističku fazu prate pojavni oblici nacionalizma i drugih retrogradnih ideologija. Oni su se pojavili u još agresivnijem vidu, nastojeći da modeliraju društvene odnose prema svojim uzansama. U njihovim planovima se negira BiH, potrebno ju je pripojiti susjednim državama, ili podijeliti, jer se radi o privremenoj tvorevini koja ne može opstati.

7. Na tlu bivše Jugoslavije pogodno tlo za svoju egzistenciju pronašao je i neofašizam, kojeg karakteriše “kult vođe”, “teorija krvi i tla”, glorifikacija rata, logori, sukob ruralnog i urbanog, urbicid, populizam, humano preseljavanje, etnički čisti prostori itd. Sve to negira duh ZAVNOBiH-a, po kojem BiH može da egzistira kao multietnička država, sa punom ravnopravnošću svih njenih naroda.

Autor

Doktor Bećir Macić je naučni savjetnik u Institutu za istraživanje zločina genocida, protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu

Rezime rada:

U svom prilogu autor prikazuje ciljeve, metode i rezultate agresije velikosrpskog i velikohrvatskog nacionalizma u odnosu na državno-pravni identitet i međunarodno-pravni subjektivitet Bosne i Hercegovine, te navodi koje su osobine naše državnosti bile glavni cilj rušenja i destrukcije od strane navedenih agresora. Autor identificira agresora kao velikosrpski i velikohrvatski nacionalizam, a njihov zajednički cilj kao uništavanje države Bosne i Hercegovine i u konačnom njeno uključenje u druge države.

Literatura

1. Urs Altermatt, ETNONACIONALIZAM U EVROPI – Svjetionik Sarajevo, “JEŽ” Printing&PUBLISHING HOUSE, Sarajevo, 1997.
2. Zdravko Antonić (priređivač), SRPSKI PISCI I NAUČNICI O BOSNI I HERCEGOVINI, Novinska izdavačka ustanova “Službeni list” SRJ, Beograd, 1995.
3. Nikola Babić, ZAVNOBIH I IZGRADNJA BOSANSKO-HERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1970.
4. Dušan Bilandžić, JUGOSLAVIJA POSLIJE TITA 1980-1985, “Globus”, Zagreb, 1986.
5. Frensis Entoni Bojl, BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE ZA GENOCID, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000.

6. Drago Borovčanin, IZGRADNJA BOSANSKO-HERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI U USLOVIMA NOR-a, IGKRO "Svjetlost", Sarajevo, 1979.
7. Smail Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993, NIPP "Ljiljan", Sarajevo, 1994.
8. Paul Garde, ŽIVOT I SMRT JUGOSLAVIJE, Cerel-Ziral, Zagreb-Mostar, 1996.
9. GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992., "Pravna misao", Sarajevo, maj-avgust 1992.
10. Vera Kržišnik-Bukić, BOSANSKI IDENTITET, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
11. Dr Bećir Macić, ZLOČINI PROTIV MIRA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001.
12. Sakib Softić, PRAVNA PRIRODA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2000.
13. Hamdija Šarkinović, BOŠNJACI OD NAČERTANIJA DO MEMORANDUMA, Muslimansko nacionalno vijeće Sandžaka, Podgorica, 1997.
14. VRIJEME BEŠČAŠĆA (Zbornik radova), Centar za proučavanje genocida nad Muslimanima, Zenica, 1994.
15. ZAVNOBIH – DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE (Zbornik radova), Glavni odbor Saveza udruženja boraca antifašističkog rata Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Skupština opštine Sanski Most, Sarajevo, 2000.